

5. Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). Київ : Темпора, 2008. 688 с.
6. Палієнко М. Архівна практика у цифрову епоху: інноваційний досвід. *Архіви України*. 2020. №4 (325). С. 217–231.

Єршов Микола-Олег Володимирович,
доктор філософії,
докторант,
А1 Освітні науки,
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих
імені Івана Зязюна НАПН України

МІСІЯ СОЦІОГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

В умовах геополітичної дестабілізації, зумовленої повномасштабною агресією проти України, соціогуманітарна освіта набуває стратегічного значення як інструмент формування світоглядних, етичних та громадянських компетентностей. У цьому контексті академічна свобода трансформується з формально-юридичної норми у практичну здатність суб'єктів освітнього процесу до автономного судження. Відсутність ґрунтовної гуманітарної підготовки позбавляє індивіда когнітивних фільтрів, роблячи його вразливим до ідеологічних маніпуляцій та пропаганди. Отже, саме соціогуманітарний цикл дисциплін забезпечує верифікацію наукового пошуку та захищає його від кон'юнктурних політичних замовлень.

Стратегічне значення соціогуманітарної освіти було визнано на світовому рівні ще у 1949 р. створенням Міжнародної ради з філософії та гуманітарних наук (CIPSH). На всесвітній конференції у Льєжі (2017 р.) було проголошено, що гуманітарні науки несуть відповідальність за розвиток ідеалів свободи та демократії в епоху переходу [2]. Для України, яка виборює свою ідентичність, цей зв'язок є питанням національної безпеки. Україна інтегрована у європейський освітній простір, що накладає певні зобов'язання щодо дотримання стандартів академічної свободи. На конституційному рівні (ст. 23) кожна особа має право на вільний розвиток своєї особистості, а ст. 54 гарантує свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості. Проте глибше розуміння свободи дають міжнародні акти, які мають стати частиною соціогуманітарного дискурсу в університетах: Лімська декларація (1988), яка визначає академічну свободу як право членів академічної спільноти індивідуально

чи колективно здобувати, розвивати та передавати знання шляхом досліджень, обговорень та документації; Велика хартія університетів [3], де наголошується на автономії університетів як незалежних інституцій, що критично осмислюють культуру та знання; Боннська декларація (2020), що прямо вказує на те, що свобода наукових досліджень є передумовою для процвітання демократичного суспільства. Отже, академічна свобода є невід'ємною частиною права людини на розвиток.

Однак за даними Academic Freedom Index (AFI) за 2023 рік, у 152 країнах світу академічна свобода перебуває у стагнації. В Україні також відбувається зниження її індексу [1, 1–3], що пов'язують не лише з воєнним станом, а й з інерційними процесами централізації управління та залишками постколоніальної ментальності [9, 6–7, 13]. Одним із найсерйозніших викликів для української освіти стала поступова маргіналізація гуманітарного циклу. Процес розпочався з наказу МОН України [7], який вивів значну частину гуманітарних дисциплін з нормативної частини у вибірку. Це призвело до того, що заклади освіти, прагнучи оптимізувати видатки, почали масово скорочувати години на соціогуманітарну підготовку. Українські експерти ще у 2017 році попереджували, що звуження сфери вивчення суспільних наук призведе до ерозії громадянської свідомості [6]. В умовах гібридної та повномасштабної війни це створило вакуум, який заповнюється ворожими наративами. Більше того, гіперболізація STEM-освіти без етичної надбудови (яку формує соціогумантарна освіта) породжує «технократичний аутизм» — ситуацію, коли фахівець володіє інструментами, але не розуміє соціальних та етичних наслідків їх застосування.

Результати моніторингових досліджень [4] засвідчують недостатню готовність педагогів загальноосвітньої школи до використання інструментів автономії вчителя. Ми бачимо такі проблеми: адміністративний тиск (55% педагогів відчувають постійний контроль, що вбиває творчу ініціативу); шаблонне мислення (лише 0,3% вчителів розробляють власні навчальні програми, що свідчить про глибоку кризу самостійності); когнітивний дисонанс (85,5% вчителів погоджуються з важливістю критичного мислення, але лише половина з них реально готова його впроваджувати, що є прямим наслідком їх недостатньої гуманітарної підготовки).

У вищій школі та у сфері наукової діяльності академічна свобода часто витісняється бюрократичною звітністю. Гіпертрофована увага до наукометричних показників (Scopus, Web of Science) без врахування специфіки суспільних і гуманітарних наук змушує учених працювати на «індекси», а не на розв'язання актуальних суспільних проблем. Це створює імітацію наукової діяльності, де свобода дослідника обмежується необхідністю відповідати формальним критеріям [5]. Свобода дослідження неможлива без відкритості до світового контексту, проте українські дослідники гуманітарного профілю мають проблеми з академічною мобільністю через відсутність грантової підтримки та низький рівень володіння іноземними мовами.

Сучасний етап воєнних трансформацій збігається з технологічною революцією. Впровадження штучного інтелекту (ШІ) в освітній процес створює нові виклики як для соціогумантарної освіти, так і для академічної свободи. З одного боку, ШІ розширює можливості для пошуку інформації, з іншого — загрожує академічній доброчесності і критичному мисленню. Місія соціогумантарної освіти тут полягає у підготовці свідомості особистості до сприйняття нових етичних протоколів використання ШІ. Академічна свобода — це також свобода від алгоритмічних упереджень. Студент повинен розуміти архітектуру знання, щоб не стати пасивним споживачем контенту, генерованого машиною. Соціогумантарна експертиза стає головним запобіжником проти деградації інтелектуальних стандартів.

Між соціогумантарною освітою та академічною свободою простежується очевидний рекурсивний зв'язок (обернена залежність). З одного боку, соціогумантарна освіта впливає на рівень академічної свободи. Соціогумантарні знання дають інструментарій (логіку, етику, герменевтику) для її реалізації. З іншого боку, академічна свобода має безпосередній вплив на якість соціогумантарної освіти. Тільки в умовах академічної свободи можливий вільний розвиток самої освіти. У тоталітарних чи авторитарних суспільствах соціогумантарні науки перетворюються на обслуговування ідеології, беручи на себе функцію пропаганди і втрачаючи свою наукову сутність.

Отже, будь-який наступ на соціогумантарні дисципліни є прихованим наступом на академічні свободи. Розширення автономії університетів без зміцнення соціогумантарної підготовки може призвести до деградації якості освіти. Тому суспільна місія соціогумантарної освіти в умовах війни та посткризового відновлення полягає у забезпеченні «інтелектуального суверенітету» особистості. Для зміцнення академічної свободи в Україні необхідно: повернути статус «обов'язкових» ключовим світоглядним дисциплінам у ЗВО, незалежно від профілю підготовки; дебіюрократизувати наукову діяльність, змістивши акценти з кількісних показників на якісний зміст та суспільний вплив досліджень; забезпечити реальну автономію викладача через стимулювання авторських програм і зменшення адміністративного контролю; інтегрувати етичну складову у використання цифрових технологій та ШІ в освітньому процесі. Збереження соціогумантарного ядра освіти є єдиним способом перетворити академічну свободу з формальної норми закону на дієвий механізм суспільної трансформації. Тільки вільна людина, озброєна критичним мисленням та глибоким розумінням культури, здатна побудувати стійку та успішну державу.

Список використаних джерел:

1. Academic Freedom Index Update 2023 / K. Kinzelbach, S. I. Lindberg, L. Lott, J. Spannagel. Gothenburg : V-Dem Institute, University of Gothenburg, 2023. 50 p. URL: https://www.google.com/search?q=https://v-dem.net/documents/29/v-dem_u_af_index_2023.pdf (Accessed 27 February 2026).

2. Challenges and Responsibilities for a Planet in Transition : Proceedings of the World Humanities Conference (Liège, Belgium, 2017). Liège : UNESCO & CIPSH, 2017. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000259016> (Accessed 27 February 2026).
3. Magna Charta Universitatum (2020). Observatory Magna Charta Universitatum. URL: <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020> (Accessed 27 February 2026).
4. Дослідження щодо готовності педагогічних працівників до реалізації Концепції Нової української школи : аналітичний звіт. Київ : Інститут освітньої аналітики, 2020. 84 с. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/13.-Teachers_Report_2020.pdf (дата звернення: 27.05.2024).
5. Заєць С. В. Академічна свобода в університетах України: стан та шляхи зміцнення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Педагогіка*. 2023. № 1. С. 33–41. DOI: <https://doi.org/10.54929/pmtp-2023-1-02-03>.
6. Лозовий В. С. Суспільні науки в контексті модернізації освітньої системи в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень : офіційний сайт*. 2017. 26 листоп. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/suspilni-nauki-v-konteksti-modernizacii-osvitnoi-sistemi-v> (дата звернення: 27.05.2024).
7. Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін за вільним вибором студента : Наказ МОН України від 09.07.2009 № 642. URL: <https://www.google.com/search?q=https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0642290-09> (дата звернення: 27.05.2024).
8. Результати моніторингових досліджень. *Інститут освітньої аналітики : офіційний сайт*. 2020. URL: <https://iea.gov.ua/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/rezultati-monitoringovih-doslidzhen/> (дата звернення: 27.05.2024).
9. Савчин М. В. Академічна свобода та право індивіда на розвиток (про формування світу ідей та обмін ними). *Університетські наукові записки*. 2019. № 69–70. С. 6–26.